

## A tudás archeológiája

(Bevezetés)

Immár néhány évtizede annak, hogy a történészek figyelme a hosszú periódusokra irányult, úgyszólván a politikai fordulatok és azok epizódjai alól vállalkozván a felszínre hozni a tartós és nehezen felborítható egyensúlyokat, a visszafordíthatatlan folyamatokat, az állandóan jelenlévő szabályozásokat, az irányzatos jelenségeket, amelyek százados folytonosság után tetőznek és megfordulnak, a felhalmozódás változásait és a lassú telítődéseket, a mozdulatlan és hallgatólag talapzatokat, amelyekre a hagyományos elbeszélések kusza szövedéke ráborította az események vastag rétegét. Az elemzéshez a történészeknek részint kialakított, részint készen kapott eszközeik vannak: a gazdasági növekedés modelljei, a kereskedelmi forgalom áramának mennyiségi elemzése, a demográfiai növekedések és regressziók mutatói, a klíma és a klímaingadozás kutatása, a szociológiai állandók megjelölése, a technikák bevezetésének, illetve alkalmazásuk időbeli határainak leírása. Ezen eszközök segítségével különböző üledékrétegeket választhattak el egymástól a történelmi mezőben. A lineáris változások helyett a mélyben történő tagozódás működése képezte ettől fogva a kutatás tárgyát. A politika változékonyságától az „anyagi kultúrára” jellemző lassú folyamatokig az elemzés szintjei megsokszorozódtak: ezek mindegyike a maga módján szakaszolódik, mindegyiküknek megvan az egyéni tagozódása; és ahogy a legmélyebb talapzatok felé alászállunk, úgy lesz a ritmus egyre lassúbb. A kormányok, a háborúk és az éhínségek mozgalmas történelme mögött ránézésre majdnem mozdulatlan, enyhe lejtésű tör-

ténelmek rajzolódnak ki: a tengeri utak története, a gabona vagy az aranybányák története, a szárazság és az öntözés története, a vetésforgó története, az emberi faj által megtalált egyensúly története az éhínség és a túlszaporodás közt. A hagyományos elemzés régi kérdései (Hogyan hozhatók kapcsolatba össze nem függő események? Hogyan állítható fel közöttük ok-okozati viszony? Mi az, ami folytonos bennük, illetve mi az együttes jelentésük? Meghatározható-e egységes egészként, vagy az illeszkedések rekonstrukciójára kell szorítkozni?) másféleképp váltódtak fel: milyen rétegeket kell elválasztani egymástól? Milyen rendszertípusokat állítsunk fel? Ezek mindegyikéhez milyen periodizációs kritériumokat alkalmazzunk? Milyen reláció (hierarchia, fölérendeltség, lépcsőzetesség, egyirányú meghatározottság, körkörös kauzalitás) írja le egymáshoz való viszonyukat? Hogyan rendszerezhetőek a rendszerek? És milyen az a tág időrendi keret, amelyben összefoghatók az elkülönülő eseménysorok?

Nagyjából ugyanebben az időben azokban a tudományágakban, amelyeket eszme-, tudomány-, filozófia-, művelődés- avagy akár irodalomtörténetnek hívunk (a sajátosságoktól most tekintünk el), és amelyek nevük ellenére, nagyrészt kívül esnek a történész munkáján és módszerein, a figyelem a „korszakokként” vagy „századokként” határolt nagy egységekről a törések jelenségei felé fordult. A nagy gondolati folytonosságok mögött, valamely szellemiség vagy kollektív mentalitás tömbszerű és homogén megnyilvánulásai mögött, valamely már kezdeteitől szenvedélyesen létezni és beteljesedni vágyó tudomány konok fejlődése mögött, valamely műfaj, forma, tan, elméleti tevékenység állhatatos jelenléte mögött most a megszakadások előfordulásait próbálják meg kifürkészni. Megszakadásokét, amelyek törvényszerűségei és természete igen különböző. A G. Bachelard által leírt *episztemológiai tények és küszöbök* felfüggesztik az ismeretek végnélküli felhalmozását, megszakítják lassú beérésüket, és átteszik azokat egy új korszakba, leválasztva ezzel empirikus eredetükről és kezdeti motivációikról, megtisztítva képzelt összefüggéseiktől; így a történeti elemzés számára immár nem a csöndes kezdetek kutatását, és nem is az első előfutárokhoz való végnélküli visszanyúlást írják elő, hanem egy új típusú racionalitás felmutatását annak többszörös következményeivel együtt. A fogalmak *áthelyeződését* és *transzformációját* illetően G. Canguilhem elemzései szolgálhatnak modellként: megmutatják, hogy egy fogalom története egyáltalán nem fokozatos finomulásának, folyamatosan növekvő racionalitásának, elvontsági fokának a története, hanem a különféle mezőké, ahol elhelyezkedik és

érvényben van, a használati szabályaié, a sokszoros elméleti környezeteké, ahol kimunkálása lezajlott és befejeződött. A tudományok történetének *mikro- és makroszkópikus skáláján* (amelyek megkülönböztetése szintén G. Canguilhemtől származik) az események és következményeik nem ugyanúgy oszlanak el: olyanira, hogy egy felfedezésnek, egy módszer tökéletesítésének, egy tudós életművének, kudarcait is beleértve, nem ugyanaz a hatása, és nem írható le ugyanúgy az egyik vagy a másik szinten; nem ugyanaz a történelem beszélődik el itt és ott. Ezek az *ismétlődő újrafelosztások*, amelyek során többféle múltja, többféle illeszkedése, többféle fontossági sorrendje, többféle meghatározottsági hálózata, többféle teleológiája jelenik meg egy és ugyanazon tudománynak, annak megfelelően, ahogy jelene alakul: ahogy a történeti leírás szükségszerűen hozzárendeződik az időszerű tudáshoz, úgy többszöröződik annak átalakulásaival, és egyúttal szakít is azokkal (ennek a jelenségnek, a matematika területén, Serres dolgozta ki az elméletét). A rendszerek *architektonikus egységei*, olyan értelemben, ahogyan azokat Guérout elemezte, és amelyeket nem a hatások, a hagyományok, a kulturális kontinuitások leírása jellemez, hanem inkább a belső koherenciáké, az axiómáké, a deduktív láncolatoké, az összeegyeztethetőségeké. Végül a legradikálisabb szakítások azok, amelyeket elméleti transzformációs munka eredményez, ami „egy tudományt úgy alapoz meg, hogy leválasztja múltjának ideológiájáról, és ezt a múltat mint ideologikusát jeleníti meg”<sup>1</sup>

Ezzel természetesen együtt fog járni a szövegszerű elemzés amely ettől kezdve egységként adódik – nem egy korszak lelkülete vagy fogékonysága, sem a „csoportok”, az „iskolák”, a „nemzedékek” vagy a „mozgalmak”, még csak nem is az adokapok játékban életét és „művét” összekötő alkotó személyisége, hanem a műnek, könyvnek, szövegnek megfelelő struktúra.

A nagy kérdés, amely fel fog vetődni – amely már fel is vetődött – az efféle történeti elemzések során, az többé nem az, hogy milyen úton-módon teremtődött meg a folyamatosság, miképpen tudott fennmaradni és megformálódni egy és ugyanazon cél, egységes horizont oly sok különböző és egymást követő elme számára, milyen elv alapján és milyen keretek között működik a hagyományozás, az újrafelvétel, a feledés és az ismétlés, hogyan terjesztheti ki a kezdet az uralmát jóval önmagán túl, addig a bizonyos soha meg nem történő beteljesedésig – nem a hagyomány és

1. L. Althusser, *Pour Marx*, 168. o.

a nyomvonal kérdéses többé, hanem a megszakadás és a határ; immár nem a fundamentum, amely örökké fennmarad, hanem a transzformációk, amelyek egyenértékűek az alapozással és az alapok megújításával. Egész mezője tárul fel a kérdéseknek, amelyek némelyike már ismerős, és amelyek segítségével ez az újfajta történetírás megkísérli önnön elméletének kidolgozását: hogyan határozhatók meg a különféle fogalmak, amelyek lehetővé teszik, hogy a diszkontinuitás (küszöb, megszakadás, elválasztás, mutáció, transzformáció) elgondolható legyen? Milyen kritériumok alapján különíthetők el az egységek, amelyekkel dolgozunk: Meddig tart egy tudomány? Meddig tart egy mű? Meddig tart egy elmélet? Meddig tart egy fogalom? Meddig tart egy szöveg? Hogyan változthatók a szintek, amelyek mindegyike saját tagozódással és elemzési formával rendelkezik? Melyik a formalizáció legitim szintje? Melyik az interpretációé? Melyik a strukturális elemzésé? Melyik a kauzalitás meghatározásáé?

Összegezve: a művelődés-, a megismerés-, a filozófia-, az irodalomtörténet, úgy tűnik, megsokszorozza a megszakadásokat, és a diszkontinuitás kiugró jeleit kutatja, míg a tulajdonképpeni történettudomány, a puszta történelem, úgy tűnik, hogy a nem-ingatag struktúrák kedvéért elkendőzi az események áradását.

\*

Ez a keresztirányúság azonban ne tévesszen meg bennünket. Ne képzeljük azt, a látszatra hagyatkozva, hogy bizonyos történeti tudományok a folytonostól a nem-folytonos felé, míg a többiek a diszkontinuitás sokaságától a meg nem szakított nagy egységek felé haladtak; ne képzeljük azt, hogy a politikát, az államberendezkedést vagy a gazdaságot érintő elemzések során egyre nagyobb érzékenység mutatkozik a globális meghatározottságok iránt, hanem az ideológia és a tudás elemzésekor a különbség működésére irányul egyre nagyobb figyelem; ne higgyük, hogy ezúttal keresztezte egymást e két alapvető leíró forma, anélkül hogy egymásról tudomást vennének.

Valójában azok a kérdések, amelyek itt és ott felvetődtek, ugyanazok, de a felszínen ellenkező hatást váltottak ki. Ezeket a kérdéseket egyetlen szóban össze lehet foglalni: ez a dokumentum megkérdőjelezése. Félreértés ne essék: nyilvánvaló, hogy amióta olyan tudomány, mint a történelem létezik, felhasználtak forrásokat, faggatták azokat, és elgondolkodtak rajtuk; nemcsak azt kérdezték, hogy mit akarnak közölni, hanem hogy tényleg igazat mondanak-e, és milyen alapon állítják ezt magukról; hitele-

sek-e vagy hamisítottak, jól értesültek-e vagy tájékozatlanok, autentikusak-e vagy megmásítottak. De e kérdések mindegyike, az egész hatalmas forráskritikai aggályoskodással együtt ugyanarra a célra irányult: rekonstruálni, annak alapján, amit e dokumentumok közölnek – néha igen szűkszavúan –, a múltat, ahonnan származnak, és ami mára mögöttük messze elenyészett: a dokumentumot mindig úgy kezelték, mint egy immár hallgatásra kárhoztatott hanghoz tartozó nyelvet – annak sérülékeny, de esetleg megfejtendő nyomát. Azonban egy mutáció következtében, amely nem mai keletű, ám kétségkívül még befejezetlen, a történettudomány megváltoztatta álláspontját a dokumentumot illetően: elsődleges feladatának nem az interpretációt tekinti, nem annak megállapítását, hogy a forrás igazat mond-e, és mit fejez ki a stílusa, hanem azt, hogy belülről meg- és kidolgozza azt: a történettudomány a forrásokat rendbe rakja, megvágja, szortírozza, rendezi, szintekre tagolja, rendszerbe foglalja, megkülönbözteti az érdemlegeset attól, ami nem az, alkotórészeket jelöl ki, egységeket határoz meg, relációkat ír le. A dokumentum a történettudomány számára tehát többé nem az a tehetetlen anyag, amelyen keresztül megkísérli annak rekonstruálását, amit az emberek cselekedtek vagy mondtak, ami elmúlt, és aminek csak a lenyomata maradt meg: magában a dokumentum szövetében próbál egységeket, halmazokat, rendszereket, viszonyokat meghatározni. A történettudományt el kell választani attól a képtől, amelyben sokáig tetszelgett, és amelyben meglelte önnön antropológiai igazolását: az ezeréves és kollektív emlékezet képétől, amely a kézzel fogható források segítségével frissíti fel az emlékezetét; a történettudomány nem más, mint egy dokumentumokban létező anyagosság (könyvek, szövegek, elbeszélő források, kimutatások, okmányok, épületek, intézmények, előírások, technikák, tárgyak, szokások stb.) megmunkálása és működésbe hozása – mindazé, ami mindig és mindenütt, minden társadalomban akaratlanul vagy szervezeten megnyilvánuló formája annak, ami megmarad. A dokumentum nem jól megválasztott eszköze egy önmagában és teljes joggal *emlékezetként* fellépő történettudománynak; a történelem nem más, mint egy bizonyos módja annak, hogy egy társadalom a helyére tegyen és feldolgozzon egy dokumentumtömeget, amelyről nem válik le.

Hogy rövidre fogjuk: a történettudomány hagyományos formájában a történeti emlékeknek az „emlékezetbe vésését” vállalja, dokumentumokká transzformálva és megszólaltatva azokat a maradványokat, amelyek, magukban, gyakran egyáltalán nem beszédesek, vagy hallgatagon mást jelentenek, mint amit való-

ában; ezzel szemben jelenleg a történettudomány transzformálja a forrásokat történeti emlékekké, és ott, ahol emberek hátrahagyott nyomait betűzték, ott, ahol a lenyomatból megfejteni próbálták, hogy kik voltak, alkotóelemek tömegét tárja elénk, amelyeket elkülöníteni, csoportosítani, helyükre illeszteni, viszonyítani, halmozokba rendezni kell. Volt idő, amikor a régészet – mint a néma emlékek, a magatehetetlen maradványok, a kontextus nélküli tárgyak és a múlt által itthagyt dolgok tudománya – a történettudomány felé közelített, és csak bizonyos történeti szövegösszefüggés helyreállítása révén nyert értelmet; azt mondhatnók, kicsit játszva a szavakkal, hogy jelenleg a történettudomány halad az archeológia felé – a történeti emlék önmagából kiinduló leírása felé.

Ennek számos következménye van. Először is az a felszíni hatás, amelyet már jeleztünk: a megszakadások megsokszorozódása az eszmetörténetben, a hosszú periódusok megjelenése a tulajdonképpeni történettudományban. Ez utóbbi, valójában, hagyományos formájában nevezetes tények vagy események közötti viszonyok (kauzalitás, kölcsönös meghatározottság, antagonizmus, történeti képlet) definícióját tekintette feladatának: mivel a rendszer adva volt, minden egyes elem közvetlen környezetét kellett pontosan megjelölni. Most viszont rendszerek meghatározása a feladat: definiálni minden egyes rendszer elemeit, rögzíteni határaikat, kimutatni a rá jellemző relációtípust, szabályokat megfogalmazni, valamint, ezen túlmenően, leírni az egyes rendszerek közti viszonyokat, hogy ekképpen rendszerekből álló rendszereket, más néven „tablókat” alkothassunk: ebből következik a rétegek többszöröződése, azok egymástól való elválása, a nekik megfelelő ütem és időrend specifikuma; ebből következik nemcsak a fontos (hosszan tartó hatású) és a jelentéktelen események megkülönböztetésének a szükségessége, hanem az egészen eltérő szinteken elhelyezkedő eseménytípusoké is (egyes események rövid, mások közepesen hosszú időtartamúak, mint például egy technika elterjedése, vagy a pénzritkulás, végül vannak lassú lefolyásúak, mint egy demográfiai egyensúly vagy egy gazdaság hozzáigazodása a klíma megváltozásához); ebből következik annak a lehetősége, hogy megjelenjenek a ritkán bekövetkező vagy visszatérő eseményekből összetevődő, széles közökkel felépített sorozatok. A hosszú periódusok megjelenése a kortárs történettudományban nem visszatérés a történetfilozófiához, a nagy világkorszakokhoz vagy a civilizációk keletkezése-bukása által előírt szakaszokhoz; ez a sorozatok módszeresen összehangolt felállításának következménye. Azonban az eszme-, a művelődés-, és a tudománytörté-

netben ugyanaz a mutáció ellenkező hatást idézett elő: szétzilálta a hosszú sorozatot, amelyet az emberi öntudat fejlődése, a ráció teleológiája avagy a gondolkodás evolúciója leírt; újra felvetette a konvergencia és a beteljesedés kérdését; kétségbe vonta a szintézis lehetőségeit. A különböző sorozatok individualizálódásához vezetett, melyek egymás mellett futnak, követik, eltakarják, keresztezik egymást anélkül, hogy lineáris sémába lennének rendezhetők. Így a ráció megszakítatlan, minduntalan soha el nem érhető eredetéhez, alapító kezdetéhez visszavezetett kronológiája helyén skálák jelentek meg, melyek néha rövidek, egymástól különbözők, egységes törvénynek ellenszegülők; melyek gyakran egy kizárólag rájuk szabott történelem foglalatjai, anélkül hogy visszavezethetők lennének egy olyan tudat bevett modelljére, amely tökéletesedik, a kitűzött cél felé halad és emlékezik.

Második következmény: a diszkontinuitás fogalma jelentős helyet foglal el a történeti tudományokban. A klasszikus alakjában megjelenő történettudomány számára a diszkontinuuus egyszerre volt az, ami adva van, és az, ami el nem gondolható: az, ami mint elszórt esemény – döntés, véletlen, kezdeményezés, felfedezés – feltárulkozik; és az, ami az elemzés során szükségszerűen körvonalazódik, korlátozódik, elenyészik azért, hogy az események kontinuitása előtűnjék. A diszkontinuitás nem volt egyéb, mint az időbeni szétaprózódás stigmája, amit a történelemből eltüntetni a történész feladata volt. Mára a diszkontinuitás a történeti elemzés egyik alapvető tényezőjévé vált. Hármasságban: Először is művelet, amelyet a történész elgondol (és immár nem az, amit a feldolgozandó anyagból kénytelen-kelletlen kiszűr): mivel el kell különböztetnie, legalább a rendszerre vonatkozó hipotézisként, az elemzés lehetséges szintjeit, a nekik megfelelő módszereket és periodizációt. A diszkontinuitás ezen kívül az, amit a leírás eredményez (és immár nem az, amit az analízis révén ki kell küszöbölni): mivel az, amit a történész fel kíván fedni, az éppen egy folyamat határai, egy görbe elhajlási pontja, egy hajtóerő irányváltása, egy oszcilláció korlátai, egy működési küszöb, egy önmagába visszatérő kauzalitás megszakadásának pillanata. A diszkontinuitás végül az a fogalom, amelyet a kutatómunka folyton-folyvást pontosít (ahelyett, hogy elhanyagolná, mint egyhangú és semleges fehér foltot két jól kivehető figura között); jellegzetes formát és funkciót vesz föl annak a területnek és szintnek megfelelően, ahol kijelölik: nem ugyanarról a diszkontinuitásról beszélünk, ha egy episztemológiai küszöböt, egy népesedési görbének az elhajlását vagy valamely technikának egy másikkal való felváltását írjuk le. A diszkontinuitás paradox fogalom: egyszerre esz-

köze és tárgya a kutatásnak; azt a mezőt határolja, amelyiknek az okozata; lehetővé teszi ugyan a területek egyenkénti megítélését, de csak azok összehasonlításával állapítható meg. És, talán a fentiek eredményeképpen, olyan fogalom, amely a történészi diszkurzusban nem egyszerűen jelen van, hanem amelyet az titokban előfeltételez: valójában honnan indulhatna ki a történész, ha nem abból a megszakadásból, amely számára mint tárgyat a történelmet nyújtja – mégpedig önnön történelmét? Az új történettudomány egyik legjellemzőbb vonása kétségkívül a diszkontinuitásnak ez az átminősülése, miáltal akadályból alkalmazott fogássá válik; beillesztése a történészi diszkurzusba, ahol immár nem kívülről jövő fatalitás szerepét játssza, amit korlátozni kell, hanem munkához szükséges fogalomét, amit használunk; ezáltal változik az előjel, s ennek köszönhetően a diszkontinuitás többé nem a történeti elbeszélés negatívuma (visszája, kudarca, hatalmának határa), hanem pozitív elem, amely meghatározza tárgyát, és érvényessé teszi a benne foglalt analízist.

Harmadik következmény: egyre inkább semmivé lesz a tárgya és a lehetősége egy *globális történettudománynak*, és kirajzolódik valami egészen más, amit *általános történettudománynak* lehetne nevezni. A globális történetírás szándéka szerint egy civilizáció egységes megjelenését, egy társadalom – anyagi vagy szellemi – princípiumát, egy korszak összes jelenségének közös jelentését kívánja rekonstruálni, a törvényt, amely kifejezi a jelenségek közti kohéziót – ez az, amit metaforikusan egy korszak „arculatának” nevezünk. Ez a szándék két vagy három hipotézissel jár együtt: fel kell tételeznünk, hogy egy térben-időben jól definiált terület valamennyi eseménye közt, valamennyi jelenség közt, aminek a nyomára bukkantunk, minden bizonnyal felállítható homogén viszonyrendszer: kauzalitáshálózat, amely lehetővé teszi minden egyes esemény vagy jelenség levezetését, analóg kapcsolatok, amelyek megmutatják, hogyan szimbolizálják azok egymást, illetve hogyan fejezi ki mindegyikük azt az egy és ugyanazon közös magot; másfelől fel kell tételeznünk, hogy a történetiségnek egy és ugyanazon formája foglalja magában a gazdasági struktúrákat, a társadalmi egyensúlyokat, a mentalitás megrogzottságát, a bevett technikákat, a politikai magatartásokat, és azokat mind ugyanazon transzformációtípusnak rendeli alá; végül azt is fel kell tételeznünk, hogy maga a történelem nagy egységekben – stádiumokban vagy fázisokban – artikulálódhat, amelyek magukba zárják önnön kohéziós elvüket. Ezek azok a posztulátumok, amelyeket az új történettudomány megkérdőjelez, midőn felveti a rendszereknek, a felosztásoknak, a határoknak, az



egyenetlenségeknek, az eltolódásoknak, a kronológiai jellegzetességeknek, a remanenciák eltérő formáinak, a relációk lehetséges típusainak a problematikáját. Nem mintha egymás mellett futó, egymástól független történelmek sokaságához kívánna eljutni: a gazdaságé mellett az intézményeké, ezek mellett ott lenne még a tudományoké, a vallásoké vagy az irodalmaké; sem arra nem törekszik, hogy e különböző történelmeket illetően kizárólag dátumok egybeesését vagy formák és irányok analógiáját állapítsa meg. A megoldandó probléma – s ez egyúttal egy általános történetírás feladatát is definiálja – annak meghatározása, hogy e különféle rendszerek között miféle reláció írható le szabályszerűen; hogyan rendeződhetnek vertikálisan; hogyan működnek a mellé- és fölérendeltségi viszonyok; honnan eredhetnek az eltolódások, a különböző időbeliségek, az eltérő remanenciák; mely különálló halmazokban lehetnek jelen egyidőben bizonyos elemek; röviden, nemcsak hogy milyen rendszereket, hanem milyen „rendszerek alkotta rendszereket” – másszóval, milyen „tablókat”<sup>2</sup> – lehetséges megalkotni.

A globális leírás egyetlen centrum – princípium, értékrend, lelkiület, világnézet, közösségi jelleg – köré sűríti az összes jelenséget; az általános történetírás ezzel szemben a diszperzió számára nyit teret.

Végül az utolsó következmény: az új történettudomány számos olyan módszertani problémával találja magát szemben, amelyek közül jó néhány minden bizonnyal már jóval annak létrejöttét megelőzően is létezett, de amelyek összessége mégis arra jellemző. Többek között megemlíthetjük a következőket: a dokumentumok koherens és homogén *korpuszainak* (nyílt vagy zárt, véges vagy végtelen korpuszainak) megalkotása; a szelekció alapelveinek a felállítása, (aszerint, hogy kimerítően kívánunk-e feldolgozni egy forrástömeget, a statisztikai mintavétel módszerei alapján emelünk-e ki belőle valamennyit, vagy előre meghatározuk-e a leginkább reprezentatív elemeket); az elemzés szintjének és az arra a szintre jellemző elemek definíciója (a tanulmányozott anyagban feltárhatjuk a számszerűen kimutatható jelzéseket; az utalásokat – amelyek explicitek avagy nem – bizonyos eseményekre, intézményekre, szokásokra; a felhasznált szavakat, alkalmazási szabályaikkal és az általuk létrehozott szemantikai mezővel együtt, sőt ide sorolhatjuk a mondatok formális struktúráját és az azokat összekötő kohéziótípusokat is); bizonyos elem-

2. Kell-e jelezni azoknak, akik ez utóbbin fennakadnak, hogy egy „tabló” (kétségkívül a szó minden értelmében) kifejezetten „rendszerek alkotta rendszer”? Semmi esetre sem kicsiny állókép, amit lámpa elé helyeznek, a gyermekek legnagyobb csalódásra, akik, életkoruknak megfelelően, jobban szeretik a mozielevenítségét.

zési módszer meghatározása (kvantitatív adatfeldolgozás, szétválasztás meghatározott számú, pontosan körülírt vonás szerint, amelyek egymáshoz való viszonyát tanulmányozzuk, interpretatív olvasat, gyakorisági és disztribúciós analízis); a tanulmányozott anyagot artikuláló halmazok és részhalmazok körülhatárolása (vidékek, időszakok, általános folyamatok); azoknak a relációknak a meghatározása, amelyekkel egy halmaz leírható (ide tartozhatnak numerikus vagy logikai relációk, funkcionális, kauzális, analógiás relációk, továbbá ide sorolható a jelölő-jelölt viszony).

Mindezek a problémák immár a történettudomány metodológiai mezőjének a részét képezik. E mező két okból érdemel figyelmet. Először, mert látható, hogy milyen nagy mértékben függetlenítette magát attól, ami nemrég még a történelemfilozófia volt, és azoktól a kérdésektől, amelyeket az felvetett (a fejlődés racionalitásáról vagy teleológiájáról, a történeti tudás relativitásáról, annak a lehetőségéről, hogy a múlt mozdulatlanágában és a jelen befejezetlen totalitásában irányulást fedezzünk fel vagy jelöljünk ki). Továbbá azért, mert bizonyos pontjaiban egybeesik olyan problémákkal, amelyek máshonnan ismerősek – például a nyelvészet, az etnológia, a gazdaságtan, az irodalmi elemzés, a mitológia területéről. E problémák mellé akár a strukturalizmus jelét is odatehetjük. De ennek több feltétele van: ezek a problémák korántsem fedik le a történettudomány módszertani mezőjét, annak csak egy, a területtel és az elemzés szintjével változó fontosságú részét foglalják el; kivéve néhány viszonylag körülhatárolt esetet, a problémákat nem a nyelvészet vagy az etnológia területéről vették át (a ma elterjedt szokás szerint), hanem azok magában a történeti mezőben erednek – alapvetően a gazdaságtörténetében, az ott felvetődő kérdésekkel együtt; végezetül, e problémák egyáltalán nem jogosítanak fel arra, hogy a történettudomány strukturalizálódásáról beszélhessünk, vagy legalább struktúra és folyamat közti „konfliktus” vagy „szembenállás” feloldására tett kísérletről: a történészek már jó ideje struktúrákat jelölnek ki, írnak le és elemeznek anélkül, hogy valaha is megfordult volna a fejükben: vajon nem hagyják-e elillanni az eleven, a törékeny, a vibráló „történelmet”. A struktúra-folyamat szembeállítás nem alkalmas sem a történeti mező, sem pedig egy struktúrális módszer meghatározására.

Budapest

Michel Foucault  
Fordította: Gángó Gábor

